

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

УДК 311.2:330.3

В. П. ЗВОНАР,
*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу проблем формування соціального капіталу
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України
(Київ)*

КОМПЛЕКСНЕ ОЦІНЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СОЦІОЕКОНОМІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Сформульовано методичні засади комплексного аналізу реалізації соціальної відповідальності як складного багатосуб'єктного соціоекономічного феномену, не обмеженого корпоративно-управлінською проблематикою. Розроблено систему відповідних індикаторів для оцінювання передумов для такої соціальної відповідальності в Україні. Обґрунтовано структуру показників для аналізу діяльності основних економічних суб'єктів як суб'єктів соціальної відповідальності, з можливістю міжнародних порівнянь і порівнянь у часі.

Ключові слова: соціальна відповідальність, методичні засади, оцінювання, порівняння, поведінка, відносини, економічний суб'єкт.

V. P. ZVONAR,
*Cand. of Econ. Sci.,
Senior Researcher
of the Department of the Problems of the Social Capital Formation,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

COMPREHENSIVE EVALUATION OF THE SOCIAL RESPONSIBILITY IMPLEMENTATION AS A SOCIOECONOMIC PHENOMENON

Methodical bases of a comprehensive analysis of the social responsibility implementation as a complicated multi-subjective socioeconomic phenomenon, not limited by corporate-governance issues, have been formulated. The system of appropriate indicators to assess the prerequisites for such a social responsibility in Ukraine has been developed. The structure of indicators to analyze activities of the main economic actors as social responsible subjects, including possibility of international comparisons and comparisons over time, has been substantiated.

Keywords: social responsibility, methodical basis, evaluations, comparisons, behavior, attitudes, economic subject.

Соціальна відповідальність (далі – СВ) як суспільний і світоглядний феномен із самого початку її наукового аналізу перебувала у предметному полі

© Звонар Віктор Павлович (Zvonar Viktor Pavlovych), 2017; e-mail: ilovetea@mail.ru.

виключно філософського академічного дискурсу. Сьогодні вивчення цього феномену теоретиками і практиками від економіки тільки набирає належних масштабів. Дотепер спроби дослідників “економізувати” тематику СВ найпомітніше проявились у сфері управління мікроекономічними процесами. Так, свого часу авторитетними вченими на глобальному рівні було популяризовано концепцію корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ). Проте згодом стало очевидно, що в її методологічних рамках неможливо виявити і дослідити іманентну соціоекономічну комплексність СВ без ризику звуження (збідніння) або навіть фрагментації економічного сприйняття СВ. Як цілісне та багатогранне соціоекономічне явище, не обмежене буденно управлінськими аспектами і вузьким колом корпоративних суб’єктів, СВ сьогодні все ще вимагає серйозних дослідницьких зусиль у напрямі її теоретичного і практичного обґрунтування. В Україні вже започатковано розв’язання цього нетривіального завдання. У працях багатьох вітчизняних дослідників сформульовано різноманітні підходи до економічної онтології СВ з огляду на складність і багатосуб’єктність цього явища, а також доведено необхідність реалізації такої СВ в українських реаліях. Проте малодослідженими залишаються питання різнобічного, комплексного оцінювання передумов і стану цієї реалізації, особливо якщо взяти до уваги аспекти міжнародних порівнянь.

Природно, що на даний момент найбільш повний аналітичний інструментарій для оцінювання СВ розроблено дослідниками КСВ. Окремі елементи цього інструментарію використовуються виключно на рівні підприємств *, інші ж звертають увагу на позиціонування бізнесу в суспільстві в цілому **. Відомі також підходи, що задають лише напрями для оцінювання діяльності компаній. Найбільш популярний серед таких підходів – Глобальний договір ООН – з часом розвинув систему конкретних індикаторів для потреб бізнесу (Програма диференціації Глобального договору ООН). Окремо слід згадати про оригінальні моделі аналізу КСВ (наприклад, оцінювання прозорості діяльності компаній через дослідження контенту їх web-сторінок) [1]. Все-таки обмеження цих розробок є більш ніж очевидними, адже СВ в економіці – це не тільки СВ корпорацій та бізнесу.

Необхідність урахувати загальну (не тільки корпоративну) проблематику СВ в економічних оцінках мають на увазі окремі міжнародні аналітичні служби. Такими, наприклад, можна вважати відомі розробки британської фундації “The Legatum”, з можливістю міжкраїнових порівнянь ***. Подібні аналітичні схеми існують і для використання виключно на національному рівні ****. Проте в межах і перших, і других проблематика СВ є другорядною, а також

* Global Reporting Initiative [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalreporting.org>.

** The Global Competitiveness Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.weforum.org/gcr.

*** The Legatum Prosperity Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prosperity.com>.

**** Quality of Life Project in New Zealand’s Cities [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.qualityoflifeproject.govt.nz/index.htm>.

відображеною вибірково і фрагментарно (одним-двома індикаторами або тематичними блоками запитань).

У науковій літературі зустрічаються і фахові напрацювання, які більш предметно фокусуються на проблематиці власне СВ. Але вони користуються вкрай вузьким спектром індикаторів (наприклад, лише соціологічними оцінками) [2]. Крім того, як правило, ці підходи не ставлять економічних дослідницьких цілей або взагалі ігнорують економічний контекст. Серед безпосередньо економічних розробок увагу привертає підхід до емпіричного аналізу багаторівневої СВ, відображений у працях науковців Інституту економіки промисловості НАН України [3]. Незважаючи на науково-методологічну новизну цього підходу, він обмежується управлінським контекстом оцінювання і переважно експертними даними.

Треба віддати належне тому факту, що окремі із згаданих підходів передбачають можливість порівняння відповідних результатів у часі, тоді як у фаховій літературі домінують приклади не менш значущих розробок, орієнтованих, правда, на разовий аналіз реалізації СВ і приурочених до певних тематичних аспектів СВ [4].

Незважаючи на значущість згаданих розробок, у наукових джерелах (і у практичній діяльності) залишаються недостатньо висвітленими загальні методичні засади аналізу реалізації СВ як цілісного соціоекономічного феномену. Незадоволеною залишається також потреба в науково обгрунтованому системному економічному підході до підбору індикаторів для комплексного оцінювання реалізації СВ в Україні, з можливістю хронологічних міжнародних порівнянь і окремим акцентом на діяльності широкого спектра економічних суб'єктів як суб'єктів СВ.

Мета статті — обгрунтування комплексної аналітичної системи оцінювання реалізації в Україні СВ як полісуб'єктного феномену, придатної для міждержавного моніторингу і для хронологічних порівнянь.

Очевидно, що логіка емпіричного аналізу СВ зобов'язує спочатку визначитися з теоретичним підходом до трактування суті цього феномену. В авторській схемі теоретико-економічного дослідження СВ, обгрунтованій нами раніше на основі критичного осмислення поширених наукових уявлень, СВ тлумачиться як двоїсте соціально-економічне явище [5]. Її структуру формує, у першу чергу, характерна поведінка економічних суб'єктів — *поведінка економічної взаємності*, яку слід розуміти як пошук цими суб'єктами можливостей взаємовигідного обміну для задоволення різноманітних потреб в умовах обмеженості ресурсів. Другою складовою феномену СВ нами визначено *систему СВ* — особливу соціально-економічну систему, побудовану на конструктивній взаємодії економічних суб'єктів як "носіїв" поведінки економічної взаємності (суб'єктів СВ). Спираючись на усталене в економічній літературі двоїсте розуміння економічної суб'єктності, суб'єктами СВ автор вважає залучених у соціально-економічні відносини *індивідів*, а також надіндивідуальних колективних суб'єктів — *економічних інститутів*. Серед останніх найбільш виразно себе проявляють три інституційних співтовариства: *публічна влада* (вужче — держава); *ринок* (вужче — фірма); *грома-*

дянське суспільство (вужче – домогосподарство). Із зазначених суб'єктів-інститутів нами виокремлено *інстанцію СВ*, уповноважену скеровувати і регулювати дії інших суб'єктів. Очевидно, найчастіше саме публічна влада (держава) виявляється інстанцією СВ. За авторським баченням, взаємодія у системі СВ між економічними суб'єктами (між індивідами та інститутами, між суб'єктами СВ та інстанцією СВ) характеризується відносинами *еквівалентності*. У свою чергу, еквівалентність означає неприпустимість превалювання інтересу будь-якого суб'єкта над інтересами інших суб'єктів, а також неприйнятність диктату інстанції СВ. Отже, соціоекономічний феномен СВ являє собою онтологічний комплекс у складі особливої поведінки (*поведінки економічної взаємності*), з одного боку, та *системи СВ* – з другого. Система СВ функціонує завдяки специфічним відносинам між економічними суб'єктами – *відносинам еквівалентності*.

З огляду на таку змістову інтерпретацію СВ, автором було сформульовано і впорядковано *економічні принципи реалізації СВ* як основоположні передумови для “освоєння” СВ у соціально-економічній дійсності. Комплекс таких принципів ураховує двоїсту сутність феномену СВ і містить *принципи реалізації СВ через поведінку* економічних суб'єктів і *принципи реалізації відносин еквівалентності* у системі СВ. Принципами *першої групи* визначено такі характерні риси економічного суб'єкта СВ як індивіда: *інтенціональність* (*цілеспрямованість*), яка узгоджує інтерес і мету індивіда з предметністю оточуючого соціально-економічного середовища; *порядність* суб'єкта як протилежність економічному опортунізму, добре описаному економістами неінституціонального напрямку; *лояльність* як осмислена готовність суб'єкта досягати синергії у взаємодії з візаві. Кожний із цих принципів узгоджується з відповідним принципом *другої групи*, на основі якої організовано відносини еквівалентності в системі СВ. Так, принцип *інтенціональності* співвідноситься з принципом *соціальної свободи*. Принципу *порядності* відповідає принцип *соціальної довіри*. Принцип *лояльності* узгоджується з принципом *соціальної солідарності*. Докладне обґрунтування змісту економічних принципів реалізації СВ наведено в одній з авторських праць [6]. Підкреслимо, що ці принципи позиціюються як необхідні передумови для реалізації СВ, які свідчать про ступінь готовності соціуму до СВ і про рівень її розвитку. *Саме прояву цих принципів у соціально-економічних умовах України ми вважаємо за необхідне присвятити емпіричний аналіз, який має на меті оцінити реалізацію СВ як загальносуспільного соціоекономічного феномену.*

На окресленій теоретико-методологічній платформі автор будує аналітичну схему концентрованого і комплексного оцінювання реалізації СВ, описану у цій статті. *Концептуальні основи* авторської схеми полягають у такому: 1) теоретико-економічна обґрунтованість у контексті потреб соціальної економіки як галузі наукових знань (запропонована аналітична схема будується, по-перше, на розробленій автором теоретичній концепції економічного змісту СВ, і по-друге – на авторській системі принципів реалізації СВ); 2) інформативність у національному масштабі та, одночасно, міжнародна порівнянність (за авторським баченням, обрані індикатори мають співвідноситися з реаліями, по-

требам і моніторинговими ресурсами України, але без міжнародних порівнянь оцінка досягнутого результату ризикує стати однобокою; міжнародні порівняння (особливо між країнами, спорідненими з соціально-економічною точкою зору) дають можливість об'єктивніше відобразити ситуацію (звичайно, коли до уваги береться і хронологічна динаміка)); 3) порівнянність обраних індикаторів у часі, а також перспективна спрямованість і динамічний характер системи оцінювання в цілому (вона повинна гарантувати хоча б мінімальні можливості відстеження змін, зберігати інформативність та об'єктивність хоча б у найближчій перспективі); 4) лаконічність показників (у випадку достатньої інформативності однокомпонентних індикаторів штучне конструювання і використання індексних показників є неприйнятними); 5) широке охоплення всіх аспектів прояву того чи іншого принципу реалізації СВ як передумови для СВ (для аналітичних цілей слід застосовувати підхід рівної значущості кожного аспекту, тому фактор ваг у можливих багатоконпонентних індикаторах, який применшує значущість однієї складової на користь іншої, доречно зігнорувати); 6) структуризація власне системи індикаторів у вигляді макрогруп, які об'єднують сукупність показників, які, у свою чергу, оцінюють "поведінкову" і "взаємину" сфери реалізації СВ, а також у вигляді тематичних блоків з урахуванням проблематики кожного принципу реалізації СВ як передумови для СВ.

Поєднання національної інформативності системи оцінювання та адекватності міжнародних порівнянь досягається завдяки застосуванню індикаторів, розрахованих авторитетними і досвідченими міжнародними аналітичними агентствами. Крім того, до уваги слід брати також можливості загальнодоступних міжнародних статистичних баз даних, які містять широкий спектр первинних показників соціального та економічного розвитку країн світу. Окремі міжнародні індикатори доцільно використовувати в незмінному вигляді. До інших необхідно застосовувати прийоми нормування, декомпозиції, агрегування тощо.

Масштаби міжнародного порівняння результатів за обраними індикаторами можуть бути різними — залежно від доступності та різноманіття аналізованої інформації по різних країнах. Тим часом пропонується обмежити ці масштаби країнами, близькими для нашої держави в соціоекономічному розумінні, зі спорідненим суспільно-історичним досвідом, а також зі спільною перспективою розвитку. З огляду на євроінтеграційні устремління України, порівнювати її результати за відповідними показниками доцільно, насамперед, з країнами групи нових членів ЄС, яка сформувалась у зв'язку з останніми хвилями розширення ЄС (2004, 2007 і 2013 рр.) і складається переважно з близьких або безпосередніх географічних сусідів України. Більшість з них зазнала потужного економічного і політичного впливу історичних експериментів "советизації" сходу і півдня Європи, чим зумовлюється соціально-економічна спорідненість цих держав та України. Тому в авторській схемі Україна порівнюється з такими "євроновачками": Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Румунія, Болгарія, Хорватія. Тим часом порівнювати Україну з ЄС у цілому або з іншими державами цього

об'єднання недоцільно через значну різницю в рівні соціально-економічного розвитку кожної з них і в його історичних передумовах.

За авторським баченням, міжнародні порівняння повинні залучати також ті країни, що здобули офіційний статус кандидатів на вступ до ЄС і тим самим реалізують задекларовані Україною цивілізаційні устремління. Це теж держави зі схожим минулим або безпосередні географічні сусіди України: Туреччина, Албанія, Македонія, Чорногорія, Сербія *.

Третя група країн для міжнародних порівнянь відтворює склад учасників ініціативи “Східного партнерства”, започаткованої у 2009 р. для зміцнення відносин ЄС із сусідами і на продовження східного напрямку “Європейської політики сусідства”. Учасниками цієї ініціативи є виключно країни колишнього СРСР: Україна, Беларусь, Молдова, Грузія, Азербайджан **. Таким чином, в авторській аналітичній схемі міжнародні порівняння передбачають оцінку досягнень країн з різним досвідом соціально-економічних реформ на різних етапах їх пристосування до вимог сучасного соціально-економічного розвитку. Водночас обрані країни характеризуються історичною і просторовою спільністю, а також загальним вектором поступу у напрямку до євроадаптації.

Ступінь хронологічної порівнянності обраних показників залежить від можливостей кожного з них і дослідницьких цілей агентства, що його пропонує. У цілому порівняння досягнень України та інших держав з об'єктивних причин пропонується зорієнтувати окремо на багаторічний часовий інтервал між двома найбільшими суспільними потрясіннями сучасності в Україні – 2004 р. і 2014 р. (2005–2013 рр.) і на період після подій кінця 2013 р. (від 2014 р.).

Структура розробленої автором системи оцінки прояву принципів реалізації СВ включає дві макрогрупи індикаторів: 1) для оцінки принципів реалізації СВ через поведінку (*принципів інтенціональності, порядності, лояльності*); 2) для оцінки принципів реалізації відносин еквівалентності в системі СВ (*принципів соціальної свободи, соціальної довіри, соціальної солідарності*).

У першій макрогрупі кожний принцип оцінюється за двома показниками (*суб'єктивним та об'єктивним*), об'єднаними в єдиний блок проблематикою відповідного принципу (табл. 1).

Суб'єктивний та об'єктивний показники, описуючи відповідний принцип реалізації СВ через поведінку, характеризують індивідуального суб'єкта такої поведінки (суб'єкта-індивіда). Вони різняться за змістом і за джерелом інформації. *Суб'єктивний показник* пов'язаний із суб'єктивним сприйняттям індивідом своєї поведінки та поведінки інших людей і залежить від культурно-ментальних і ціннісних особливостей, а також соціально-економічного стану конкретного суспільства. Цей показник формується на основі соціологічних опитувань, слугує “індикатором настрою” (якісним показником).

* European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/countries/check-current-status/index_en.htm.

** EU Relations with Eastern Partnership [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm.

Об'єктивний показник оцінює поведінку через кількісні параметри об'єктивних умов і процесів життєдіяльності.

Таблиця 1

**Система індикаторів
для оцінювання реалізації "поведінкових" аспектів СВ ***

<i>Тематичний блок/принцип: ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ</i>	
суб'єктивний	об'єктивний
Виявлення респондентами індивідуальних настанов інтенціональності (релевантні дані "Європейського соціального дослідження")	Частка довготривало безробітних осіб у загальній чисельності безробітних (статистична база МОП "ILOSTAT Database")
<i>Тематичний блок/принцип: ПОРЯДНІСТЬ</i>	
суб'єктивний	об'єктивний
Індивідуальна оцінка респондентами порядності як загальнолюдської цінності (релевантні дані "Європейського соціального дослідження")	Агрегат
	Частка проблемної заборгованості в загальній вартості комерційних позик (дані від Світового банку і МВФ) Частка осіб, які платили хабар (дані моніторингу "Барометр Світової Корупції" від аналітичного центру "Gallup International Association")
<i>Тематичний блок/принцип: ЛОЯЛЬНІСТЬ</i>	
суб'єктивний	об'єктивний
Оцінка респондентами власних і суспільних настанов лояльності (релевантні дані "Європейського соціального дослідження")	Міжнародний індекс благодійності (пожертви, волонтерська діяльність, допомога незнайомцям) від міжнародної організації "Charities Aid Formation"

* Розроблено автором.

Отже, для *суб'єктивних маркерів* реалізованості СВ через поведінку пропонується використати релевантні дані моніторингу "Європейське соціальне дослідження" (далі – ЄСД). ЄСД – це довгостроковий соціологічний проект, який з 2002 р. залучає різні країни Європи, тим самим даючи можливість дослідити та порівняти стан і динаміку змін суспільного розвитку на континенті. У цілому міжнародним колективом ЄСД здійснено вісім раундів дослідження. Україна бере участь у проекті з 2005 р. (з другого раунду). ЄСД – один із сучасних міжнародних порівняльних проектів, з вичерпним обґрунтуванням і високими методологічними стандартами. Це робить його надійним джерелом даних для аналізу. Правда, після 2013 р. Україна призупинила участь у вказаному міжнародному дослідженні. Маємо надію, що це – тимчасова пауза, спровокована поточними внутрішніми економічними негараздами у нашій державі.

Щодо *інтенціональності*, то її *суб'єктивним показником* можна обрати окремі позиції з розділу "Особисте й соціальне благополуччя" моніторингу ЄСД. Водночас як *об'єктивний маркер* придатним бачиться показник довготривалого безробіття (безробіття, що триває 12 місяців і більше) із статистичної бази МОП. Вибір цього індикатора для відображення об'єктивного аспекту інтенціональності зумовлений такими аргументами. Для більшості безробітних у цілому властивий соціальний і професійний консерватизм. Багатьом з них притаманні надмірні сподівання на державні служби у питанні забезпечення зайнятості. Концентрація окреслених психологічних проявів істотно

зростає при довготривалому безробітті. Такий вид безробіття – навіть за очевидної неефективності державної політики зайнятості та несприятливої ринкової кон'юнктури – великою мірою характеризує осіб, ментально не схильних активно шукати своє місце на ринку праці та боротися за гідне життя. Довготривало безробітні виявляють дефіцит настанов цілеспрямованої поведінки, вищу мотивацію якнайдовше користуватися передбаченими соціальними гарантіями, ніж спонукати себе до продуктивної діяльності [7].

Для аналізу *порядності* доречно звернутися до окремих позицій ЄСД із тематичного блоку, присвяченого людським цінностям. Так, інформативною – для *суб'єктивного індикатора* *порядності* – бачиться позиція “Доброчесна поведінка”: респонденти досліджуваних країн повинні вказати індивідуальну міру важливості/неважливості зазначеної аксіологічної категорії. Для цілей побудови *об'єктивного маркера* *порядності* автор пропонує розрахувати індексний показник у складі індикатора, який свідчить про характер індивідуального поведіння з позиковими коштами, а також індикатора залучення громадян у корупційні діяння. Першу складову індексу – як частку проблемної заборгованості (недіючих кредитів) у загальній вартості комерційних позик – забезпечують відповідні дані від Світового банку і МВФ (“Глобальна доповідь про фінансову стабільність”), які охоплюють більшість країн світу з 1997 р. Другою складовою індексу може слугувати показник частки осіб, які платили хабар протягом попереднього року, – зі звітів дослідження “Барометр Світової Корупції” від аналітичного центру “Gallup International” для міжнародної організації “Transparency International”, яка спеціалізується на питаннях світового моніторингу корупції. Україну у моніторингу представлено з 2004 р. Частка осіб, які платили хабар протягом попереднього року, – це один з показників “Барометра Світової Корупції”, збирання даних за якими здійснюється найбільш регулярно від початку моніторингу. Використовуючи дані “Барометра Світової Корупції” для діагностування *порядності* в економічній поведінці, слід зважати на те, що факт хабарництва відображає як примушування з боку хабарника, так і добровільну ініціативу хабародавця. Водночас дослідники зазначають, що у країнах Центральної та Східної Європи (і в тому числі в Україні) добровільність участі в корупційному обміні превалює [8].

Аналіз *лояльності* пропонується розпочати із залучення окремих позицій з тематичного блоку ЄСД “Засоби масової інформації та суспільна довіра”. У цьому випадку інформативним *суб'єктивним показником* бачиться позиція “Більшість людей схильна/не схильна допомагати оточуючим”. Як *об'єктивний маркер* *лояльності* в індивідуальній поведінці можна подати Міжнародний індекс благодійності – комбінований показник, який розраховується аналітиками міжнародної організації “Charities Aid Formation” для більш як 150 країн світу. Цей індекс відображає частку громадян, які практикують благодійність у трьох аспектах: здійснюють грошові пожертви, беруть участь у волонтерській діяльності (“інвестують” час), а також допомагають нужденним незнайомцям безпосередньо.

У *другій макрогрупі* індикаторів (для оцінки *принципів реалізації відносин еквівалентності* в системі СВ) кожний з принципів (*свобода, довіра, со-*

лідарність), за авторським задумом, відображає певний аспект якості взаємовідносин економічних суб'єктів та аналізується за такими трьома показниками: 1) гуманітарним; 2) економічним; 3) соціоуправлінським. Їх також об'єднано в єдиний блок за тематикою відповідного принципу (табл. 2). Для кожного принципу реалізації відносин гуманітарний показник характеризує аспекти громадянської комунікації в контексті проблематики цього принципу, економічний показник — відповідно, економічне середовище реалізації СВ, а соціоуправлінський показник — середовище реалізації СВ з позицій адекватності публічного управління.

Структуризація блоку показників цієї макрогрупи з виокремленням гуманітарного, економічного та соціоуправлінського напрямів аналізу дає можливість описати сферу діяльності та оцінити функціонування кожного суб'єкта-інституту в контексті проблематики конкретного принципу реалізації СВ. Так, гуманітарний показник характеризує інститути громадянського суспільства, економічний показник — відповідно, бізнес-інститути, а соціоуправлінський індикатор — інститути публічної влади як інстанцію СВ у системі СВ.

За задумом автора, для максимального відображення специфіки кожного суб'єкта-інституту зазначені показники мають форму індексних агрегатів, до складу яких можуть входити експертні та статистичні дані. Крім того, індексний агрегат гуманітарного, економічного та соціоуправлінського показників для кожного принципу (за винятком соціальної свободи) містить складові, що описують як *внутрішні властивості* конкретного суб'єкта-інституту, так і *якість його зовнішньої участі* у функціонуванні середовища реалізації СВ та у взаємодії з іншими суб'єктами СВ. Соціальна свобода сприймається як загальний і найбільш фундаментальний ("наскрізний") принцип, визначений самою природою економічних відносин. Його поділ на зовнішні та внутрішні складові є, на нашу думку, недоцільним.

Маючи це на увазі, необхідно визначитися з показниками для емпіричного аналізу кожного принципу реалізації відносин у системі СВ. За авторським баченням, оцінювання стану *соціальної свободи* в Україні може залучати аналіз таких індикаторів: 1) *громадянська свобода* (гуманітарний показник); 2) *економічна свобода* (економічний показник); 3) *свобода людського розвитку* (соціоуправлінський показник). *Громадянську свободу* пропонується вимірювати міжнародним Індексом свободи (FI), який розраховується експертами міжнародної правозахисної організації "Freedom House" з 1972 р. Універсальним індикатором *економічної свободи* можна вважати міжнародний Індекс економічної свободи (EFI), який розраховується Інститутом "Heritage Foundation" та аналітиками "Wall Street Journal" з 1994 р. При такому оцінюванні актуалізується проблема дублювання окремих даних у внутрішній структурі першого показника (FI) та даних у внутрішній структурі другого (EFI). З метою уникнення такого дублювання необхідно залучити до аналізу індикатор EFI без тих складових, які певною мірою наявні у структурі FI (захист права власності, свобода від корупції). Про соціальну свободу як *свободу людського розвитку* може свідчити Індекс людського розвитку (HDI) "Програми розвитку ООН", який з 1990 р. демонструє величину досягнень більшості країн світу за компо-

нентами тривалості життя, тривалості навчання, а також ВНД на душу населення.

Таблиця 2

**Система індикаторів
для оцінювання реалізації “взаєминних” аспектів СВ ***

<i>Тематичний блок/принцип: СОЦІАЛЬНА СВОБОДА</i>		
Гуманітарний	Економічний	Соціоуправлінський
Індекс свободи “Freedom House”	Індекс економічної свободи (скоригований) “Heritage Foundation” і “Wall Street Journal”	Індекс людського розвитку “Програми розвитку ООН”
<i>Тематичний блок/принцип: СОЦІАЛЬНА ДОВІРА</i>		
Гуманітарний	Економічний	Соціоуправлінський
<i>Агрегат</i> Зовнішній аспект: індикатор еміграції та “втечі інтелекту” (дані Індексу неспроможності “The Fund for Peace”) Внутрішній аспект: оцінка респондентами стану довіри у соціумі (дані “Європейського соціального дослідження”)	<i>Агрегат</i> Зовнішній аспект: річна ставка по депозитах на вимогу, строкових та ощадних депозитах (дані “World Development Indicators” від Світового банку) Внутрішній аспект: річна кредитна ставка для комерційного сектору (прайм-ставка) (дані “World Development Indicators” від Світового банку)	<i>Агрегат</i> Зовнішній аспект: рівень суспільної довіри до законів (дані “Worldwide Governance Indicators” від Світового банку) Внутрішній аспект: рівень довіри новообраної політичної еліти до чинного бюрократичного апарату (дані “International Country Risk Guide”)
<i>Тематичний блок/принцип: СОЛІДАРНІСТЬ</i>		
Гуманітарний	Економічний	Соціоуправлінський
<i>Агрегат</i> Зовнішній аспект: якість середовища для розвитку громадських організацій (дані Індексу сталого розвитку громадянського суспільства від Агентства США з міжнародного розвитку) Внутрішній аспект: фінансово-організаційна спроможність громадських організацій (дані Індексу сталого розвитку громадянського суспільства від Агентства США з міжнародного розвитку)	<i>Агрегат</i> Зовнішній аспект: відносини бізнесу з чиновниками, відносини зі споживачами (дані Індексу глобальної конкурентоспроможності) Внутрішній аспект: співпраця у відносинах “працівник – роботодавець”; рівень розвитку бізнес-кластерів (дані Індексу глобальної конкурентоспроможності)	<i>Агрегат</i> Зовнішній аспект: якість публічних і адміністративних послуг (дані “Worldwide Governance Indicators” від Світового банку) Внутрішній аспект: протистояння в управлінській вертикалі “центр – периферія” (дані Індексу дослідження “Nations in Transit”)

* Розроблено автором.

За нашим баченням, емпіричний аналіз *соціальної довіри* вимагає пошуку і вивчення таких індикаторів: 1) *генералізована довіра* – загальне "почуття довіри" у соціумі (гуманітарний показник); 2) *економічна довіра* (економічний показник); 3) *інституціональна довіра* – довіра до соціальних норм (соціоуправлінський показник). Крім того, кожний із цих індикаторів повинен відображати як внутрішні властивості конкретного суб'єкта (довіра в його організаційних межах), так і якість його зовнішньої участі у функціонуванні системи СВ (довіра до нього).

Внутрішній аспект *генералізованої довіри* (довіра всередині громадянського суспільства) автор пропонує вимірювати безпосереднім соціологічним маркером довіри громадян до співвітчизників, який міститься у звітах ЄСД. Адже така довіра формує внутрішній остов громадянського суспільства (люди довіряють один одному і тому консолідуються як члени єдиного громадянського простору). Цим маркером можна вважати позицію "Більшості людей слід довіряти/бути вкрай обережними у взаємовідносинах" з тематичного блоку ЄСД "Засоби масової інформації та суспільна довіра".

На нашу думку, зовнішній аспект *генералізованої довіри* (довіра до громадянського суспільства) можна відстежити в ході вивчення процесів еміграції. У науковій літературі добре дослідженим є взаємозв'язок між довірою до державних інститутів та еміграційними настановами. Відповідно до логіки цього взаємозв'язку, чим більшою стає ерозія довіри до влади, тим стрімкіше зростають еміграційні настанови [9]. Тим часом треба враховувати, що найбільш явно взаємозв'язок між довірою до влади та еміграцією проявляється лише тоді, коли громадяни не мають інших сподівань, крім сподівань на здатність політикуму організувати соціум. Як бачиться, за умови тотальної недовіри до держави саме довіра до громадських інститутів превентивно попереджує або пом'якшує гостроту питання про остаточний розрив зв'язків індивіда з Батьківщиною. Відповідно, значні масштаби еміграції свідчать про глобальну суспільну недовіру/зневіру (не тільки щодо влади, але й щодо всього спектра характеристик конкретного соціуму). І навіть громадянське суспільство своїм впливом не може цьому зарадити. Тому явище еміграції можна трактувати як аспект генералізованої довіри, зовнішній у відношенні до громадянського суспільства. За нашим спостереженням, еміграційний індикатор для цілей аналізу генералізованої довіри міститься серед складових Індексу неспроможності, що з 2005 р. розраховується експертами міжнародної громадської організації "The Fund for Peace" для більшості країн світу. Країни, охоплені цим індексом, оцінюються за 12 критеріями, серед яких увагу привертає індикатор еміграції та "втечі інтелекту": він оцінює обсяги еміграції професіоналів та інтелектуалів, представників "середнього класу" та економічно активного населення, а також процеси репатріації та тенденції зростання діаспор.

Науковим співтовариством визнано можливість дослідження рівня *економічної довіри* за допомогою окремих індикаторів реалізації депозитних і кредитних угод між фінансовими установами та клієнтами. Подекуди для таких аналітичних цілей безпосередньо використовують показники фактичних об-

сягів виданих кредитів або залучених депозитів [10]. Ці показники доповнюють цілим рядом специфічних індикаторів, які покликані уточнити або розширити інформаційну базу. На нашу думку, доцільним є пошук лаконічнішого індикатора, яким, імовірно, може слугувати розмір середньої процентної ставки по депозитних і кредитних угодах. Така ставка засвідчує основну умову (ціну) тимчасового залучення або надання грошових і матеріальних ресурсів. Її величина враховує масштаби ризику неповернення вкладу/позики. Відповідно, розмір депозитної/кредитної ставки є обернено пропорційним надійності депозитних/кредитних відносин. Значущість цих відносин не обмежується фінансовим сектором: вони є вагомими для економіки в цілому. Тому депозитну/кредитну ставку, незважаючи на її простоту, можна тлумачити як концентроване відображення економічної довіри.

На цій основі для діагностування внутрішніх аспектів *економічної довіри* (довіра всередині бізнес-сектору) доцільно застосовувати усереднену річну кредитну прайм-ставку, яка уособлює середню річну ставку по коротко- і середньострокових кредитах у національній валюті, які, у свою чергу, фінансові установи пропонують, здебільшого, комерційним нефінансовим корпораціям. Інакше кажучи, такі кредитні відносини, як правило, залучають суб'єктів усередині бізнес-сектору. Для виявлення зовнішніх аспектів *економічної довіри* (довіра до бізнес-сектору) автор пропонує використовувати усереднену річну ставку по депозитах на вимогу, строкових і ощадних депозитах фізичних та юридичних осіб. Міжнародну статистику щодо річних ставок по коротко- і середньострокових кредитах, а також річних ставок по депозитах на вимогу, строкових і ощадних депозитах подано в переліку фінансових показників системи моніторингу “World Development Indicators” від Світового банку, яка охоплює індикатори розвитку з 1960 р.

Індикатор *довіри до соціальних норм* слід розглядати у структурі розробленого автором індексного соціоуправлінського показника. Довіра до норм є свідченням довіри до управлінського сектору (індикатором, зовнішнім щодо публічної влади). Її рівень пропонується діагностувати за допомогою індикатора верховенства закону з групи показників “Worldwide Governance Indicators” від Світового банку. Ця група включає ряд агрегованих індикаторів – оцінок правових факторів економічного зростання для більшості країн світу з 1996 р. Серед них індикатор верховенства закону демонструє експертне і громадське сприйняття системи законодавчих норм (“упевненість” у їх адекватності), а також ситуацію з дотриманням законів у суспільстві.

Окремо необхідно приділити увагу показникові внутрішньої довіри в межах сектору державного управління (наприклад, рівню довіри політичної еліти, яка здобула владу на чергових виборах, до бюрократичного апарату, що виконує повсякденні завдання публічного менеджменту). Для цього можна використати один з показників моніторингової платформи “International Country Risk Guide”, яка містить щомісячні оцінки політичних і фінансових ризиків для 140 країн з 1984 р. Серед іншого платформа включає індикатор якості бюрократії, який відображає ступінь стабільності роботи бюрократичного апарату (“технократів”) у контексті регулярної ротації політичних еліт.

На нашу думку, емпіричний аналіз *соціальної солідарності* слід ґрунтувати на пошуку та оцінюванні таких індикаторів: 1) *солідарність як соціальний стан* (гуманітарний показник); 2) *солідарність як комунікативний процес* (економічний показник); 3) *конфронтаційна солідарність* (соціоуправлінський показник). Подібне бачення структури соціальної солідарності базується на диференціації розуміння її суті у трьох різних теоретичних концепціях: традиційній, інтеракційній і конфліктологічній [11]. Перша з них тлумачить солідарність як соціальний стан, який фіксує органічну єдність об'єктивно відмінних між собою суб'єктів, друга — як її вагому процесну (комунікативну) природу, третя — як результат протистояння "солідарність проти". Підкреслимо, що індикатор комунікативної солідарності визначено автором як економічний з огляду на трансакційну (комунікативну) природу економічної дійсності: економіка — це завжди комунікація, організована шляхом певного виду трансакцій. Зазначені індикатори повинні містити складові для опису солідарності як внутрішньої настанови конкретного суб'єкта, а також особливостей його зовнішньої участі в роботі системи СВ (здатність суб'єкта солідаризувати систему СВ).

Для аналізу *солідарності як соціального стану* пропонується використати широкий спектр характеристик стану розвитку організацій громадянського суспільства. Адже саме громадянське суспільство має найбільший потенціал для залучення індивідів до соціальної участі, а через неї — до солідаризації. Обираючи відповідні індикатори, автор диференціює групу показників якості зовнішнього середовища функціонування громадянського суспільства (правове середовище, інфраструктура, публічний імідж) і групу показників внутрішнього розвитку громадянського суспільства (організаційна спроможність, фінансова життєздатність) зі структури Індексу сталого розвитку громадянського суспільства від Агентства США з міжнародного розвитку. Зазначені показники автор об'єднує у два індексних індикатори — індекс якості зовнішнього середовища та індекс внутрішнього розвитку громадянського суспільства. На їх основі можна розраховувати загальний індекс, який відображає стан солідарності через характеристики громадянського суспільства.

Аналіз індикатора *солідарності як комунікативного процесу* доцільно здійснювати із залученням показників Індексу глобальної конкурентоспроможності, який щороку розраховується Всесвітнім економічним форумом спільно з мережею партнерських організацій у більш як 140 країнах. Цей індекс містить понад 100 змінних, які характеризують рівень розвитку національних економік з 2004 р. У його структурі увагу привертають такі індикатори: корпоративна етика у відносинах з чиновниками; ступінь орієнтованості на споживача; якість співпраці у відносинах "працівник — роботодавець"; рівень розвитку бізнес-кластерів. Можна вважати, що обрані змінні відображають зовнішні — щодо бізнесу — маркери солідарності (етичні відносини з чиновниками; відносини зі споживачами) і маркери внутрішньої солідарності бізнесу (відносини "працівник — роботодавець"; кластеризація).

Конфронтаційну солідарність пропонується описати за допомогою комплексного соціоуправлінського показника, до складу якого слід включити, по-

перше, характеристики протистояння в публічно-управлінській вертикалі “центр – периферія”, що містяться у структурі Індексу дослідження “Nations in Transit”, який з 1995 р. щороку розраховується міжнародною організацією “Freedom House”. У центрі уваги її дослідників – проблема якості публічного менеджменту у країнах колишнього соціалістичного блоку. Серед складових цього індексу увагу привертає індикатор демократичності місцевого врядування, яка, ймовірно, оцінює якість децентралізації влади у країні (зокрема, виборчі, ресурсні та управлінські можливості місцевих органів влади, їх прозорість і підзвітність). На нашу думку, цей індикатор засвідчує можливість безконфліктної взаємодії центральної та місцевої влади, а тому відображає конфронтаційний аспект солідарності. Це внутрішній індикатор соціальної солідарності для публічно-владного сектору.

По-друге, в комплексному соціоуправлінському показнику солідарності доцільно врахувати якість послуг публічного сектору, які найчастіше сприймаються з певним конфронтаційним очікуванням (і розчаруванням) з боку споживачів – населення. Таку характеристику треба формулювати на основі індикатора ефективності публічного управління з групи показників “Worldwide Governance Indicators” від Світового банку. Цей індикатор відображає експертне і громадське сприйняття в кожній країні якості публічних і адміністративних послуг, якості вироблення та реалізації державної політики, а також ступінь незалежності державної служби від політичного тиску. Це маркер соціальної солідарності, зовнішній у відношенні до владного сектору.

Подана автором комплексна аналітична система оцінювання реалізації СВ може мати певне значення для науково-дослідних цілей соціоекономічного напрямку, а також для управлінських цілей моніторингу і коригування курсу соціально-економічного розвитку на національному рівні. Окремі науково-аналітичні висновки, отримані у ході часткового використання цієї системи, було враховано у процесі формулювання пріоритетів соціальної політики в Україні у 2016 р. Національним інститутом стратегічних досліджень *. Зокрема, на базі авторських аналітичних узагальнень було обґрунтовано необхідність поширення практики СВ у контексті соціально-економічних викликів сьогодення.

Висновки

Концептуальні основи аналізу реалізації СВ як соціоекономічного феномену передбачають тісне поєднання теоретико-економічних і економіко-методичних аспектів аналізу, а також орієнтацію на забезпечення хронологічних міжнародних порівнянь з урахуванням євроінтеграційної перспективи України. Структура комплексної системи індикаторів для оцінювання економічної реалізації СВ, на відміну від існуючих, включає спектр суб’єктивних оцінок, експертних даних і об’єктивних індикаторів. Вона містить складові для оцінки реалізації соціально відповідальної економічної поведінки і для оцінки реалізації специфічних взаємовідносин економічних суб’єктів як “носіїв” цієї пове-

* Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році : Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2016. – С. 332–334.

дінки, тим самим відображаючи різні характеристики суб'єктів і різні аспекти якості соціально-економічного середовища реалізації СВ. Фокусом подальших досліджень, імовірно, може слугувати повне практичне використання цієї авторської розробки з детальним описом отриманих результатів.

Список використаної літератури

1. Курінна І., Малярчук В., Саприкіна М. та ін. Прозорість і корпоративна соціальна відповідальність. — К. : Поліграфія "Юстон", 2015. — 47 с.
2. Шульга М. Уявлення населення про соціальну відповідальність / Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. — Т. 1. — С. 186–195.
3. Новікова О.Ф., Дейч М.Є. Соціальна відповідальність держави: проблеми та стратегії модернізації системи управління // Соціальна економіка. — 2013. — № 2-3. — С. 94–113.
4. Саприкіна М., Зінченко А., Ляпін Д., Данилюк А. та ін. Боротьба з корупцією. Роль бізнесу в Україні : аналіт. довідка / Центр "Розвиток КСВ". — К. : ТОВ "Фарбований лист", 2011. — 51 с.
5. Звонар В.П. Логіка дослідження соціальної відповідальності як соціо-економічного феномену // Економіка України. — 2015. — № 5. — С. 4–16.
6. Звонар В.П. Принципи реалізації соціальної відповідальності як соціо-економічного феномену: теоретичний аспект аналізу // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. — 2016. — № 3. — С. 63–70.
7. Юрина А.А. Социально-психологическая адаптация граждан, потерявших работу (на базе центра занятости населения) / Перспективы развития науки : сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф. (13.08.2015, г. Уфа). — Уфа : Омега Сайнс, 2015. — С. 106–115.
8. Hutchinson F., Lavers T., Wolkers M. Report on the Global Corruption Barometer 2005. — Berlin : Transparency International, 2005. — P. 13.
9. Chuvashov S.V. Socio-Psychological Capital, Values And Emigration Intentions Of Russian Youth // Working papers by NRU Higher School of Economics. Series PSY "Psychology". — 2014. — No. WP BRP 23/PSY/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.hse.ru/data/2014/11/18/1101172793/23PSY2014.pdf>.
10. Николаев И.А., Ефимов С.В., Марушкина Е.В. Доверие в экономике: количественная оценка : аналит. доклад. — М. : "ФБК", 2006. — С. 16.
11. Козлова Т.З. Проблема солидарности в трех социологических традициях // Социологические исследования. — 1997. — № 5. — С. 116–119.

References

1. Kurinna I., Malyarchuk V., Saprykina M. et al. *Prozorist' i Korporatyvna Sotsial'na Vidpovidal'nist'* [Transparency and Corporate Social Responsibility]. Kyiv, Poligrafiya "Yuston", 2015 [in Ukrainian].
2. Shul'ga M. *Uyavlennya naselelnya pro sotsial'nu vidpovidal'nist', v: Ukrain's'ke Suspil'stvo: Monitoryng Sotsial'nykh Zmin* [Population's notions about social responsibility, in: Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes]. Kyiv, Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2014, Vol. 1, pp. 186–195 [in Ukrainian].

3. Novikova O.F., Deich M.E. *Sotsial'na vidpovidal'nist' derzhavy: problemy ta stratehii modernizatsii systemy upravlinnya* [Social responsibility of the state: problems and strategies of modernization of management system]. *Sotsial'naya Ekonomika – Social Economics*, 2013, No. 2-3, pp. 94–113 [in Ukrainian].
4. Saprykina M., Zinchenko A., Lyapin D., Danylyuk A. et al. *Borot'ba z koruptsiyu. Rol' biznesu v Ukraini, v: Tsentr "Rozvytok KSV"* [Fight against corruption. The role of business in Ukraine, in: Center "CSR Development"]. Kyiv, TOV "Farbovani lyst", 2011 [in Ukrainian].
5. Zvonar V.P. *Lohika doslidzhennya sotsial'noi vidpovidal'nosti yak sotsio-ekonomichnoho fenomenu* [Logic of studies of the social responsibility as a socio-economic phenomenon]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2015, No. 5, pp. 4–16 [in Ukrainian].
6. Zvonar V.P. *Pryntsyipy realizatsii sotsial'noi vidpovidal'nosti yak sotsioekonomichnoho fenomenu: teoretychnyi aspekt analizu* [Theoretical consideration of implementation principles of social responsibility as a socioeconomic phenomenon]. *Visnyk ZhDTU. Ser. Ekonomichni nauky – Journal of ZhSTU. Ser. Economics*, 2016, No. 3, pp. 63–70 [in Ukrainian].
7. Yurina A.A. *Sotsial'no-psikholohicheskaya adaptatsiya grazhdan, poteryavshikh rabotu (na baze tsentra zanyatosti naseleniya), v: Perspektivy Razvitiya Nauki* [Social and psychological adaptation of the citizens who lost their jobs (on the basis of the employment center)]. Proceedings from Prospects for the development of science. Ufa, Omega Sains, 2015, pp. 106–115 [in Russian].
8. Hutchinson F., Lavers T., Wolkers M. Report on the Global Corruption Barometer 2005. Berlin, Transparency International, 2005, p. 13.
9. Chuvashov S.V. Socio-Psychological Capital, Values and Emigration Intentions of Russian Youth. Working papers by NRU Higher School of Economics. Series PSY "Psychology", 2014, No. WP BRP 23/PSY/2014, available at: <http://www.hse.ru/data/2014/11/18/1101172793/23PSY2014.pdf>.
10. Nikolaev I.A., Efimov S.V., Marushkina E.V. *Doverie v Ekonomike: Kolichestvennaya Otsenka* [Confidence in the Economy: a Quantitative Assessment]. Moscow, "FBK", 2006, p. 16 [in Russian].
11. Kozlova T.Z. *Problema solidarnosti v trekh sotsiolohicheskikh traditsiyakh* [Problem of solidarity in three sociological traditions]. *Sotsiolohicheskije Issledovaniya – Sociological Studies*, 1997, No. 5, pp. 116–119 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 11 листопада 2016 р.
